

צדיק ועדה

היבטים
היסטוריים
וחברתיים
בחקר
החסידות

עורך:
דוד אסף

צדיק ועדה

היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות

צדיק ועדה

היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות

עורך: דוד אסף

מרכז זלמן שזר לתולדות ישראל
ירושלים

David Assaf
*Zaddik and Devotees:
Historical and Sociological Aspects of Hasidism*

המערכת המדעית

פרופ' ישעיהו גפני (יו"ר), צבי יקותיאל, פרופ' גרמי כהן,
פרופ' רוברט ליברטס, ד"ר מנחם מור, פרופ' שמואל פיינר, פרופ' יוסף קפלן
מרכז המערכת: מעין אבינרי-רבהון

הביא לבית הדפוס: יחזקאל חובב

ספר זה יוצא לאור בסיוע
משרד המדע, התרבות והספורט
המרכז לחקר תולדות יהודי פולין ותרבותם – האוניברסיטה העברית בירושלים

© Copyright by The Zalman Shazar Center for Jewish History, Jerusalem

Printed in Israel, 2001

מסח"ב 965-227-159-4 ISBN

מספר קטלוגי 185-474 Catalogue No.

© כל הזכויות שמורות למרכז זלמן שזר לתולדות ישראל, תשס"א

אין להעתיק או להפיץ ספר זה או קטעים ממנו, בשום צורה ובשום אופן, אלקטרוני או מכני, לרבות צילום
או הקלטה, ללא קבלת אישור בכתב מהמוציא לאור.

סדר ועימוד ממוחשב: מרכז זלמן שזר

לוחות: מכון האופסט שלמה נתן; הדפסה: דפוס גרפית ('גרף חן') בע"מ

כולם בירושלים

תוכן העניינים

7	הקדמה	
9	היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות	דוד אסף
א. החסידות ומקומה בתולדות ישראל		
33	ראשית התפוררותה של החברה המסורתית	יעקב כ"ץ
49	"מסורת ומשבר": דברי ביקורת	שמואל אטינגר
52	'החסידות: המאה השלישית'	יוסף דן
ב. החסידות בראשיתה: הבעש"ט וחוגו		
66	דמותו ההיסטורית של ר' ישראל בעל שם טוב	גרשם שלום
93	חבורת פנאומטיקנים קדם-חסידית	יוסף וייס
106	מזיבז' ורבי ישראל בעל שם טוב	משה רוסמן
119	הבעש"ט כמיסטיקן ובעל בשורה בעבודת ה'	עמנואל אטקס
ג. החסידות בצמיחתה		
	יחסו של ר' אהרן הגדול מקארלין כלפי משטר הקהילות	ישראל היילפרין
153	משמעותה החברתית של השחיטה החסידית	חנא שמרוק
160	בדיה ואמת בדבר בתי הדפוס החסידיים	חיים ליברמן
186	התנועה החסידית אחרי שנת 1772: רצף מבני ותמורה	עדה רפפורט-אלברט
210		
ד. החסידות בעיני מתנגדיה		
273	הגר"א וראשית המאבק בחסידות	עמנואל אטקס
297	הגר"א וחלקו במלחמתה של וילנה בחסידים	יהושע מונדשיין
332	קהילות פינסק-קארלין בין חסידות להתנגדות	מרדכי נדב

ה. החצר החסידית

	להתפתחותו של הדגם החברתי־דתי־כלכלי בחסידות:	חוביבה פדיה
343	הפדיון, החבורה והעלייה לרגל	
	"כמדינה קטנה בתוך מדינה גדולה": החצר המלכותית	דוד אסף
398	ויושביה	

ו. בין הגות למציאות חברתית

422	טיפולוגיה של מנהיגות והצדיק החסידי	אברהם יצחק גרין
445	החסידות: תנועה חברתית־דתית בראי "הדביקות"	מנדל פייקאו'
	בין "התפשטות הגשמיות" לבין "התפשטות האהבה	רחל אליאור
	גם בגשמיות": הקיטוב בין התפיסה הרוחנית	
463	לבין המציאות החברתית בהווה החסידית	
	על הנשים בחסידות: ש"א הורודצקי ומסורת	עדה רפפורט־אלברט
496	הבתולה מלודמיר	
529		מפתחות
541		מקום פרסומם הקודם של המאמרים

הקדמה

צדיק ועדה מציג בפני הקורא אוסף של עשרים ואחד מאמרים העוסקים בתולדותיה רבות הפנים והשנים של תנועת החסידות, במיוחד מנקודת המבט ההיסטורית והחברתית. החסידות כתנועת תחייה דתית, בעלת ביטויים חברתיים וארגוניים ייחודיים, עומדת מזה כמאתיים וחמישים שנה במוקד של הזדהות, התעניינות, איבה או פולמוס. היא ריתקה ומרתקת מאות אלפי יהודים, הסרים ברצון למרות מנהיגיה ושותים בצמא את דבריהם; בה במידה החסידות היתה ועודנה תנועה שמתנגדיה ושולליה רבים מספור, והם תולים בה כל דבר סירכה ופירכה. המחקר המדעי-הביקורתי של החסידות, למן ראשיתה של ההיסטוריוגרפיה היהודית המודרנית ועד ימינו, אף הוא משקף התעניינות עצומה בתנועה זו, עד שאין כמעט חוקר של תולדות יהודי מזרח אירופה בעת החדשה שלא שלח ידו בחקר היבט זה או אחר של החסידות. ספר זה הוכן ונערך במתכונת אחידה בכורו 'הדת והחיים: תנועת ההשכלה היהודית במזרח אירופה', בעריכת עמנואל אטקס (מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ג). דומני כי צמד הכרכים הללו, בהצטרפם יחד, מייצגים נאמנה את תולדותיהם הסוערות של שניים מן הזרמים הרוחניים העיקריים שעיצבו את תולדות עם ישראל בעת החדשה, מתוך השפעות הדדיות והתמודדות בלתי פוסקת – החסידות וההשכלה.

רוב המחקרים שנאספו בכרך זה נתפרסמו בדור האחרון בכתבי עת, בקובצי מאמרים או בספרי יובל, וכינוסם יחד יוצר רצף מקיף ומנומק, הנותן ביטוי לפניה השונות והמשתנות של החסידות ושל מחקרה. מגבלות המקום כפו עלינו שלא למתוח את היריעה יתר על המידה, אף שניתן היה להוסיף עוד ועוד. קביעת המדורים ובחירת המאמרים משקפים אמנם את טעמו של העורך ואת שיקול דעתו, אך גם את המגבלה של ההיקף שבה היה נתון.

רוב המאמרים כבר נדפסו בעבר, פרט לשלושה מאמרים שתורגמו לעברית במיוחד לקובץ זה ומאמר אחד שקוצר ועובד מחדש. מקצת המאמרים סודרו מחדש בשל שיקולים טיפוגרפיים, ורובם צולמו כנתינתם ממקום פרסומם הראשון. מובן אפוא שכל המאמרים שומרים על נוסחם המקורי. וכשם שלא נשתנה הנוסח כן לא נשתנה התוכן, וממילא כמעט שלא תוקנו בהם שגיאות ענייניות או שגיאות הדפסה שנפלו אי פה אי שם.

תודתי להוצאות הספרים שהתירו לנו להדפיס מאמרים שכבר ראו אור בפרסומיהם, למחברים שהסכימו להשתתף בקובץ, למר צבי יקותיאל, מנהל מרכז זלמן שזר, שיום את הופעתו של קובץ זה, ולמר יחזקאל חובב, שהתקינו בשום שכל והעלהו על מזבח הדפוס.

היבטים היסטוריים וחברתיים בחקר החסידות

דוד אסף

א. החסידות כמבט לאחור

בשנת 1946, כשכבר נתבררו לאשורם ממדי האסון הנורא שפקד את בית ישראל באירופה, פירסם יצחק רפאל (ורפל), סופר וחוקר חסידות ציוני־דתי, חוברת צנועה בשם 'ממעיינות הפולקלור החסידי'. הוא ביקש להציב יד ושם לתנועה גדולה ומפוארת שעוררה תשומת לב ציבורית ומחקרית כה גדולה, ועתה שרידיה הם כאודים המוצלים מאש. וכך כתב מנהמת לבו:

כיום ניתן לנו להסתכל על תנועה זו תוך אספקלריא היסטורית ולראותה על כל הדרה וגאונה מבלי להתעלם גם מהצללים וה'נפילות' – כביטוי החסידים. עתה, בשקיעתה ובסיימה את תפקידה ההיסטורי, הגיעה השעה שיתחבר ספר גדול ומקיף, כתוב בכשרון וכידיעה, על תנועה רבת־גוונים זו, שיתארה באובייקטיביות מדעית ויסכם את משקלה הרעיוני, את תרומתה לאוצר המחשבות העבריות המקוריות, את מעמדה החברותי, את ערכיה התרבותיים והספרותיים, את בעיותיה וחידושיה, מוריה וגדוליה. כגולה הגוועת באירופה נקברו תחת הריסות בית ישראל שרידיה האחרונים של תנועה גדולה זו, שהיו בה עוד יסודות איתנים רבים, ערכים חיים ותוססים. אוצרות רוח עשירים ירדו לטמיון ומן הראוי שלא נשכחם.¹

בשנת 1991, ארבעים וחמש שנים לאחר מכן, שב רפאל והדפיס את מאמרו, אלא שהפעם שינה מן הטון הפסימי שהודה בנוסח המקורי. את הביטויים הנחרצים 'שקיעה' ו'סיום' החליף עתה במילים רכות ומפויסות יותר התואמות את המציאות: 'עתה משנחתם פרק רב משמעות בתולדותיה הגיעה השעה שיתחבר ספר גדול ומקיף'. במקום 'שרידיה האחרונים של החסידות' הוא כתב כעת כי כגולה הגוועת 'נקברו רבים מאוצרות הרוח' של החסידות.² השינוי הדרמטי בהצגת מצבה של החסידות, דווקא בכתיבתו של מי שנמנה עם אוהדיה, אינו מקרי. בתוך שני דורות הצליחו נאמניה של החסידות, שדומה היה כי תמו לגווע, לגלות יכולת יוצאת דופן של התחדשות וחיוניות. תנועה שגם בעיני עצמה, לא כל שכן בעיני מתבוננים מבחוץ, עמדה לסיים את 'תפקידה ההיסטורי', גילתה את יכולת ההישרדות ואת

1 י' ורפל, ממעיינות הפולקלור החסידי, ירושלים תש"ז, עמ' יא (הפיוזור שלי).

2 י' רפאל, על חסידות וחסידים, ירושלים תשנ"א, עמ' 321. מעניין לציין כי בהקדמה הדגיש המחבר, שהחליט להביא את דבריו 'כנתינתם לראשונה, ללא שינוי של ממש'. זהו אפוא אחד השינויים הבוודיים שבספרו.

כוחות ההתחדשות הגנוזים בה, והצמיחה מתוכה שורה חדשה וארוכה של אדמו"רים, שהצליחו לרתק חסידים נאמנים, כארץ וכתפוצות. התאוששותה המדהימה של החסידות התבטאה גם ביכולתה להשתלב במערכות חדשות לחלוטין של חברת רוב חילונית, דמוקרטית וקפיטליסטית, ובצבירת עוצמה חברתית, פוליטית וכלכלית, שכמותה ספק אם היתה לה מאז ומעולם.

החסידות, מנהיגיה ודובריה, ערכיה והגיונותיה, מסורותיה ומנהגיה, שירתה והווי חייה, נשקפים אל האדם המודרני כמעט בכל מקום: בחוצות הערים הגדולות, במחנות צה"ל, מעל דפי העיתונים ובמרקעי הקולנוע והטלוויזיה, והם מתגלים לו במגוון עצום של צורות. החסידות היא מקור של השראה, דמיון ורגש לסופרים, אמנים ואנשי רוח, ובה במידה – מקור לפולמוס, למחאה, לאיבה ולניגוח חברתי ופוליטי. היא מהלכת קסם באמונתם התמה של חסידיה, במסירות נפשם, באורחותיהם הצנועות ובדבקתם באמונתם, אך בה בשעה מטילה אימה בתובענותה, בשמרנותה ובחזוניה האחידה, המתפרשת לעתים כטשטוש היסוד הביקורתי והאישי שבאדם היחיד.

מעריציה של החסידות עשויים לראות בה את השתקפותו החמימה והקסומה של העבר היהודי המסורתי שאיננו, בעיקר זה המזרח אירופי. יש הרואים בה כיטוי חי ואותנטי לדת העממית, לפרץ של יצירתיות, למסתורין ולהיגיון, המשמשים בערכוביה ומחזירים ליושנה עטרה שאבדה ליהדות הרבנית הממוסדת והקפואה. לעתים היא נתפסת כתנועת מחאה חברתית, היוצאת, ברוח חזון הנביאים ו'אהבת ישראל', כנגד קיפוחם של החלשים והעניים ומקדמת ערכי שוויון ואחוזה; ולעתים מבליטים את היותה תנועת תחייה דתית שכראשה עומדים אישים כריזמטיים המבקשים לעצמם ולחסידיהם את קירבת אלוהים – אם בתוך מעמקי נפשו של האדם, אם במרחבי האינסוף שמחוץ לאדם ולעולם.

לעומתם, מבקריה של החסידות רואים בה תנועה שמרנית ומאובנת, ולחילופין – פרימיטיבית ומושחתת. תנועה המנצלת את חולשותיו של בן אנוש, קוראת דרור למיסטי ולבלתי רציונלי, ומפקידה את גורלם של המוני החסידים הנבערים בידי מנהיג היורש את תפקידו מאבותיו וכל מעייניו בניצול אמונתם התמימה. יש המדגישים את האופי האילי שבהפולחן הצדיק, הממצע בין החסיד לבין האל; יש המביטים בעין של ביקורת על אופיה האנטי-אינטלקטואלי של החסידות ועל רמת הלמדנות של כמה ממנהיגיה; ויש המצביעים על התנגדותה העקרונית לגילויי המודרנה, לשינוי כחוט השערה במנהג ובדין, על החומה הבצורה שבה הקיפה את עצמה לעת כלותה, ועל מאבקה להנצחת סדריו וערכיו של העולם הישן על כל פרטיו ודקדוקיו, הלוכשים לא פעם צביון אלים במיוחד.

פנים שונות ומנוגדות לדרך שבה נתפסת החסידות. מהו אפוא טיבה של תנועה חדשה-ישנה זו, שעל אף אופיה האשכנזי והמזרח אירופי המובהק הצליחה דרך פלא לשרוד לאורך כל טלטולי הגורל היהודי במאתיים וחמישים השנים האחרונות? מה הם התהליכים והשלבים שאותם עברה החסידות, והאם ניתן לקשור בין חוליותיה השונות בזמן ובמרחב? האם יש קשר בין חבורות החסידים הראשונות של הבעש"ט ותלמידיו, שפעלו בראשיתה של המאה ה-19 בין קוטב לקוטב, לבין החצרות החסידיות הגדולות התוססות היום בירושלים, בבני ברק או בכרוקלין? מה המשותף בין חסידות חב"ד לחסידות סאטמאר, בין חסידות גור

לחסידות ברסלב, וכן בין שאר עשרות העדות החסידיות? מדוע הן נאבקות לעתים זו בזו בחירוף נפש גדול אף יותר מזה המופנה כלפי קבוצות העומדות מתוך למחנה החסידי? לשאלות אלה, ולרבות אחרות הדומות להן ומשתלשלות מהן, אין תשובה אחת. כמספר חוקריה של תנועת החסידות, אישיה ותורותיה, כן מספר התשובות, הפרשנויות וההסברים.³ ועם זאת, נעלה מכל ספק שתופעה היסטורית ואקטואלית זו עדיין משמשת צומת דרכים ואכן שואבת כמעט לכל מי שעוסק בחקר תולדות עם ישראל ותרבותו בעת החדשה. קובץ זה הוא ניסיון לכנס תחת קורת גג אחת מגוון מייצג של מחקרים, שישרטטו את פניה הרבים והמשתנים של החסידות.

ב. החסידות וגלגוליה ההיסטוריים

החסידות ודרכה מזוהים יותר מכל עם דמותו של ר' ישראל בן אליעזר, המוכר בכינויו 'בעל שם טוב' (הבעש"ט), ועם תורותיו המיוחדות, תודעתו העצמית ופעולותיו כבעל בשורה דתית חדשה, הרואה עצמו מחויב לפעול למען הכלל. ראשיתה של החסידות אכן נטועה בהווי חייהם 'הישן' של יהודי מזרח אירופה במחצית הראשונה של המאה ה־18: חברה מסורתית אחדותית בעלת מסורת עתיקה של ארגון קהילתי ייחודי, דיוקן כלכלי ומשפטי מוגדר, שפת דיבור ותקשורת אופיינית, ואורח חיים המעוצב על פי ההלכה התלמודית ופרשניה המוסמכים מחד גיסא, ולפי ספרות המוסר, הדרוש והקבלה מאידך גיסא.

התמורות המדיניות המפליגות שהתרחשו במזרח אירופה במהלך המאה ה־19, קרי התפוררותה החברתית והפוליטית של פולין וחלוקותיה בין המעצמות האבסולוטיסטיות שהקיפוה משלושת עבריה (1772–1795), נשתלבו בתהליכים פנימיים של התפוררות הקהילה היהודית האוטונומית ושל צמיחת מקורות השראה וסמכות דתית חדשים. צמיחתה של העדה החסידית והתפשטותה, על רקע התערעורת הסדר החברתי-המעמדי הישן (שקיעת סמכותם של מוסדות הנהגה ישנים, מתיחות בין-מעמדית) והמשבר הדתי-המוסרי (ספחי השבתאות והפרנקים, חוסר אמון בסמכויות הרוחניות), הוא מן התהליכים החשובים ביותר בתולדות ישראל במאה ה־19. ראשיתה של החסידות קשורה בהתארגנות ספונטנית של חבורות חסידים

3 לסיכומים שונים של מצב המחקר בחסידות, ראו: ע' אטקס, 'חקר החסידות: מגמות וכיוונים', מדעי היהדות, 31 (תשנ"א), עמ' 5–21; Z. Gries, 'Hasidism: The Present State of Research and Some Desirable Priorities', *Numen*, 34 (1987), pp. 97–108, 179–213; M.M. Faierstein, 'Hasidism: The Last Decade in Research', *Modern Judaism*, 11 (1991), pp. 111–124; D. Fishman, 'Hasidism and its Opponents', *The Modern Jewish Experience*, ed. J. Wertheimer, New York–London 1993, pp. 151–157; חסידות, תל־אביב 1992, עמ' 85–107; ד' אסף, 'חסידות פולין במאה ה־19: מצב המחקר וסקירה ביבליוגרפית', צדיקים ואנשי מעשה: מחקרים בחסידות פולין, בעריכת ר' אליאור, י' ברטל וד' שמרוק, ירושלים תשנ"ד, עמ' 357–379; י' דן, 'חסידות', האנציקלופדיה העברית, כרך מילואים, ג, ירושלים ותל־אביב תשנ"ה, עמ' 412–419; ר' אליאור, חירות על הלוחות: המחשבה החסידית, מקורותיה המיסטיים ויסודותיה הקבליים, תל־אביב תש"ס, עמ' 249–262.

ומקובלים בני עלייה, שביקשו לפרוץ מסגרות ישנות שחש כוחן, כדי למלא את חייהם בתכנים רוחניים חדשים וליטול חלק פעיל יותר בהנהגת הציבור. אך בתוך זמן קצר, במפנה המאות ה'י"ח-ה'י"ט, הפכו תלמידיהם של אותם חסידים ראשונים למנהיגים של תנועת המונים, הכובשת לבבות בכל אתר ואתר וחודרת לכל שדרותיו של הציבור היהודי.

כגודל הישגיה של החסידות, כן גודל ההתנגדות לה. המאבק המאורגן בה, שראשיתו בשנות השבעים של המאה ה'י"ח ומוקדו העיקרי היה בוילנה, שיקף בראש ובראשונה את מעמדה המאיים של החסידות, את מקורות הסמכות וההנהגה החדשים שלה, ואת הקסם הרב שהילכה על ההמונים 'החווייה' החסידית שבנפש ובלב. מאבקם של המתנגדים – יהיו מניעיו אשר יהיו – נכשל כישלון חרוץ לאחר שנמשך כמלוא עוזו דור אחד בלבד. למן הרבע הראשון של המאה ה'י"ט, בד בבד עם תהליך ההשלמה והפיסוס בין אבריה השונים של החברה המסורתית, קם לה לחסידות במזרח אירופה אויב חדש, נחוש ומתוחכם פי כמה מקודמיו – ההשכלה.

מאבקם של החסידים והמשכילים אלה באלה חרג מממדי המחלוקות השגרתיות בין קבוצות שונות בתוך החברה היהודית המסורתית על הדרך הנכונה בעבודת ה', ובוודאי שאינו יכול להתפרש רק כמאבק על אינטרסים כלכליים ועל עמדות השפעה. מחלוקת זו הביאה לידי מיצוי את המתח העיקרי המאפיין את תולדות ישראל בזמן החדש: העימות בין 'מחדשים' ל'משמרים' בשאלת מקומם של 'הזמנים החדשים' ו'רוחם', זהותה הדתית והתרבותית של החברה היהודית ועיצוב תמונת העתיד שלה. החסידות על כל זרמיה ומנהיגיה – בין אם נגדירים כ'אורתודוקסיה מסתגרת', כ'אורתודוקסיה מסתגלת', או כ'שמרנות דינמית' – ניצבה בצורה חד משמעית בחזית המאבק בהשכלה ובחילון. היסודות החברתיים והדתיים הרדיקליים שבלטו בראשית החסידות, וכוחם היה יפה כל עוד התנהל מאבקם בתוך מסגרותיה של החברה המסורתית, היו עתה – במפגש עם המודרנה ועם חברה יהודית מפוצלת – ליסודות שמרניים מובהקים. הם קידשו את 'הישן' וראו בו פתרון יחיד למאבק ב'חדש', כמו גם להתגוננות מפני איומיו.

שאלות כגון הכורח בשינוי ארחות החיים ומערכי האמונה והרגש של היחיד והציבור, בחידוש דיוקנה החברתי, הכלכלי והדתי של האומה ובהערכה מחודשת של הקשר שיש לקיים עם הסביבה הלא-יהודית, תרבותה, שפתה וחוקיה, העסיקו את בני החברה היהודית, על כל חלקיה, מאז שלהי המאה ה'י"ח ועד ימינו אלה. שוללים ומחייבים הביעו את דעותיהם ותבעו לעצמם את זכות המילה האחרונה. מבחינה זו היתה החסידות לא רק תנועה דתית וחברתית חשובה, שיצרה ופעלה מתוך עולמה הפנימי, אלא גם יריבה ומתחרה לזרמים דתיים וחברתיים אחרים, שהסעירו את החברה היהודית המזרח אירופית במאות ה'י"ט-ה'כ'. זרמים אלה – והחסידות כאמור בכללם – ביקשו לעצב את זהותה של החברה היהודית בהווה ובעתיד לא רק בדרך 'חיובית' של התחדשות ושל יצירה פנימית, אלא גם באמצעות דה-לגיטימציה של היריב ומאבק אלים וחסר פשרות.

על אף הנטייה לראות בחסידות מהות היסטורית וחברתית אחדותית ורצופה, נטייה שאת דגלה מניפים בעיקר החסידים בעצמם, הנה ברור שעל ההיסטוריון מוטלת החובה למיין ולסווג את השלבים השונים בתהליך התגבשותה הארוך של החסידות. עליו להצביע על

יסודות ייחודיים ואופייניים בכל שלב ושלב – הן על התפתחויות 'פנימיות', הן על אירועים חיצוניים שעיצבו את דמותה. בניסיון לחלק את החסידות לתקופות, אנו מבקשים להצביע על שישה שלבים עיקריים. מובן שתקופה זו הוא כללי ביותר ואינו מתחשב בכך שלכל עדה חסידית יש 'היסטוריה פרטית' משל עצמה, המושפעת מאירועים הקשורים אך ורק בה (כגון, פטירתו של צדיק או עלייתו של צדיק אחר לכסאו, העתקת החצר בשל בריחה, הגירה או גירוש, וכיוצא באלה).

1. ראשיות והתחלות (1736–1760)

במרכזו של שלב טרומי זה עומדים הבעש"ט ובני חבורות של חסידים ומקובלים, שפעלו בחלקיה הדרום-מזרחיים של פולין (אוקראינה) בלי קשר פנימי ביניהן.⁴ לאחר 'התגלות' הבעש"ט (1736) הכירו כמה מאותן חבורות בכוחותיו יוצאי הדופן, בתורתו ובמנהיגותו. חסידים אלה, שנתגבשו סביב הבעש"ט, היו לגרעין אליטיסטי מובחן, שניכר בהווי היומיום הדתי שלו ובמנהגיו הייחודיים. דרכו המקורית של הבעש"ט בעבודת ה' שימשה תשתית רעיונית להתגבשותן העתידית של חבורות החסידים הראשונות. תלמידיו ועמיתיו קיימו ביניהם שותפות דתית, אך לא הסתפקו בכך וניסו להשפיע מרוחם גם על הציבור שבתוכו פעלו, ברוח הערכים החדשים שדגלו בהם. הם ביקרו את סדרי העדיפות הדתית המקובלים בעבודת ה' והציעו כיווני תחייה והתחדשות אחרים, שבמרכזם התלהבות דתית-אקסטטית במעשי מצווה ובמיוחד בתפילה, הרחבת המושג של מצוות תלמוד תורה לתחומי ידע נוספים, כגון קבלה ומוסר חסידי, וסוג חדש של מנהיגות רוחנית. ההתנגדות לחסידות בשלב זה לא חרגה מביקורת ספורדית בעלת אופי מקומי, ולא לבשה מימד מאורגן ושיטתי. פרק זה מסתיים עם פטירתו של הבעש"ט (1760).

4 שאלת הקשר בין אחרוני השבתאים לראשוני החסידים והיחס בין שבתאות לחסידות היתה מנושא המחקר העיקריים בדור הקדם (ראו מאמרו המסכם של א' רובינשטיין, 'בין חסידות לשבתאות', ספר השנה של אוניברסיטת בר-אילן, ד-ה [תשכ"ו], עמ' 324–339), אך אינה מענייננו של קובץ זה. לעומת זאת עדיין לא מוצתה שאלת הקשר בין החסידים לבין תנועות דתיות לא יהודיות בנות הזמן והמקום. זיקות אפשריות אלה, שעליהן רמזו כמה חוקרים (ראו למשל: ג' שלום, 'שתי העדויות הראשונות על חבורות החסידים והבעש"ט', תרביץ, כ [תש"ט], עמ' 239; להלן, עמ' 35, 71), לא נבדקו בצורה מספקת – אם מחמת אינטואיציה עמוקה שהחסידות היא תופעה 'יהודית' אקסקלוסיבית שלא נחשפה כלל להשפעות חוץ, אם מחמת העדר מחקר מספיק על התנועות הדתיות האוקראיניות עצמן (ראו: O. Pritsak, 'Ukraine as the Setting for the Emergence of Hasidism', *Israel and the Nations – Essays Presented in Honor of Shmuel Ettinger*, Jerusalem 1987, p. LXXXI). טענותיה הקיצוניות של יפה אליאך ('The Russian Dissenting Sects and Their Influence on Israel Baal Shem Tov, Founder of Hassidism', *Proceedings of the American Academy for Jewish Research*, 36 [1968], pp. 57–83) נדחו בדרך כלל. ראו: מ' רוסמן, הבעש"ט מחדש החסידות, 'ירושלים תש"ס', עמ' 81–84; G.D. Hundert, 'The Contexts of Hasidism', *Żydzi wśród chrześcijan w dobie szlacheckiej Rzeczypospolitej*, Kielce 1996, pp. 171–175.

צדיק ועדה הוא קובץ של מחקרים הדנים בתולדותיה רבות הפנים והשנים של תנועת החסידות במזרח אירופה, במיוחד מנקודת המבט ההיסטורית והחברתית. החסידות, על פלגיה השונים, היא תנועת תחייה דתית, שיש לה ביטויים חברתיים וארגוניים ייחודיים מגוונים. מזה כמאתיים וחמישים שנה היא עומדת במוקד של הזדהות, התעניינות, איבה או פולמוס. היא ריתקה ומרתקת מאות אלפי יהודים, הסרים ברצון למראתם של מנהיגיה ושותים בצמא את דבריהם. בד בבד היא היתה ועודנה תנועה שמתנגדיה ושולליה רבים מספור.

צדיק ועדה כולל עשרים ואחד מאמרים, המנסים להציג בצורה מאוזנת ומנומקת את היבטיו השונים והמשתנים של מחקר החסידות בדור האחרון. המחקרים נכתבו בידי בכירי החוקרים של החסידות ועולמה:

שמואל אטינגר ■ עמנואל אטקס ■ רחל אליאור ■ דוד אסף
 אברהם יצחק גרין ■ יוסף דן ■ ישראל היילפרין ■ יוסף וייס
 יעקב כ"ץ ■ חיים ליברמן ■ יהושע מונדשין ■ מרדכי נדב
 חביבה פדיה ■ מנדל פייקאז' ■ משה רוטמן
 עדה רפפורט-אלברט ■ גרשם שלום ■ חנא שמרוק

צדיק ועדה נערך בידי ד"ר דוד אסף מן החוג להיסטוריה של עם ישראל באוניברסיטת תל-אביב, המתמחה בתולדות החסידות. בין ספריו: דרך המלכות - ר' ישראל מרוז'ין ומקומו בתולדות החסידות, מרכז זלמן שזר, ירושלים תשנ"ז.

על העטיפה: בוריס ארונסון, תלבושת לריקוד חסידי של ברוך אגדתי, 1923 בקירוב. באדיבות מוזיאון ישראל, ירושלים.

עיצוב העטיפה: קרן סנדלר, סטודיו קונטרסט, ירושלים.

0 01850000474 9
 דאנאקוד 185-474